

Dr Mira Radojević
Filozofski fakultet, Beograd

Raspad Jugoslavije u udžbenicima istorije

APSTRAKT: U ovom smo radu nastojali da govorimo o problemu tumačenja raspada jugoslovenske države u udžbenicima istorije. Kao osnovu za razmišljanje, analizu i moguće zaključke koristili smo nekolicinu udžbenika objavljenih u Bosni i Hercegovini nakon 2000. godine.

KLJUČNE REČI: Jugoslavija, Srbi, Hrvati, Muslimani, raspad države, medjunacionalni odnosi, medjunarodna zajednica, ratovi, zločini, uticajne ličnosti, udžbenici

Naučna i javna rasprava o kvalitetu i sadržini udžbenika istorije, započeta 80-ih godina XX veka, ne samo da od tada nije zatvarana nego je povremeno i intenzivirana, uključujući mnogobrojne učesnike, među kojima je bilo kompetentnih i potpuno nestručnih, dobronamernih i zlonamernih, neopterećenih i ispolitizovanih. Od udžbenika se očekivalo da obrazuju i nacionalno vaspitavaju, a potom, sve češće, i da doprinesu pomirenju na jugoslovenskim prostorima. Potreba za „političkom korektnošću“ povremeno je u tom pogledu nadvladavala i zamagljivala realnost preživljene prošlosti. Moglo bi se reći kako se od udžbenika istorije i danas traži nemoguće, jer se informacije o proteklom vremenu i zbivanjima, a još više tumačenja, dobijaju kako u nastavnim materijalima tako i u porodici i društvenom okruženju, naročito u medijima, filmovima i najrazličitijoj literaturi. Ovo se pre svega odnosi na događaje iz prethodne dve decenije, odnosno na okolnosti i tok raspada jugoslovenske državne zajednice. Smatrajući da su upravo dešavanja iz tog dela jugoslovenske istorije još uvek prisutna u svakodnevnom životu, da ne postoji potrebna vremenska distanca, koja bi pomogla neophodnoj naučnoj objektivnosti, kao ni dovoljno dobre historiografske literature na osnovu koje bi mogli biti pisani udžbenici, znatan broj istoričara opirao se zahtevima da se u njima govori o ratovima iz 90-ih godina prošlog veka. Oni koji su branili takav stav naglašavali su nedostupnost istorijskih izvora, čije će bolje poznavanje, prema razvoju historiografije sudeći, uneti važne

korekcije u doskorašnja pojednostavljena i neretko tendenciozna tumačenja prošlosti. U poslednje vreme, na primer, sve je više istoričara koji ne pišu o „nestanku“, „raspadu“ ili „urušavanju“ jugoslovenske države, nego o njenom sistematskom „razbijanju“ delovanjem više unutrašnjih i međunarodnih činilaca. Pitanje je otuda šta će nam u budućnosti otkriti istorijski izvori i koliko će nenaučnih, iskrivljenih i pojednostavljenjih „objašnjenja“ biti osporeno, korigovano ili čak odbačeno. Iz tih je razloga ovaj oprezni stav razumljiv i naučno opravdan. Ipak, sve teže je odbranljiv, budući da mlađe generacije zahtevaju odgovore na istorijske nedoumice iz poslednjih decenija.

Pokušaj analize udžbenika nastajalih u državama naslednicama Jugoslavije od vremena njenog nestanka do današnjeg dana suočava istraživača sa gotovo začudjujuće velikim mnoštvom objavljenog nastavnog materijala. Sve veći broj autora udžbenika, sloboda nastavnika istorije da biraju one koji najviše odgovaraju njihovom shvatanju nastave istorije, ali i istorije kao proteklog vremena, pa čak i činjenica da je pisanje udžbenika ponekad postajalo izvor materijalne dobiti, uticali su na bogaćenje ove ponude i činjenicu da su školska tržišta zasuta obiljem udžbeničke literature. Njeno sistematsko proučavanje moralo bi zbog toga započeti sastavljanjem detaljne bibliografije kao osnove jedne sveobuhvatne analize. U njenom nedostatku svi dobijeni istraživački rezultati i formirani zaključci ostaju na nivou prvih koraka, određivanja pravaca budućih proučavanja i iznošenja najupečatljivijih segmenata.

Svesni svih metodoloških ograničenja, u ovom smo pokušaju analizirali nekolicinu udžbenika za osmi razred osnovne škole, objavljenih u Bosni i Hercegovini u periodu nakon 2000. godine. Njihova sadržina posebno je istraživački intrigantna, jer su, kako se moglo i očekivati, pisani pod uticajem tri važna državna, nacionalna, politička, verska i kulturna centra – Sarajeva, Beograda i Zagreba. To je toliko očigledno da je dovoljno pročitati svega nekoliko pasusa pa da taj centar bude identifikovan kao izvor iznetih nacionalnih, političkih i naučnih stavova. Da nije bilo izuzetaka, verovatno ne bi trebalo ni spominjati činjenicu da su, na primer, hrvatski i bošnjački autori pisali latnicom, a srpski ćirilicom, čak i onda kada su udžbenici namenjeni učenicima različite nacionalne pripadnosti. Suprotno takvoj praksi, pojedine lekcije u udžbeniku za osmi razred Leonarda Valente štampane su ćirilicom,¹ što donekle podseća na uređivačku politiku zagrebačke

---

¹ L. Valenta, *Historija – Povijest za 8. razred osnovne škole*, Bosanska Riječ, Sarajevo 2007.

Nove Evrope u periodu između dva svjetska rata, koja se trudila da, radi dobrobiti hrvatsko-srpskih odnosa, promoviše oba pisma. Istovremeno, nacionalna pripadnost autora udžbenika ogleda se i u tome što su hrvatski i bošnjački, pišući o XX veku, govorili o Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini kao da su i tokom postojanja Jugoslavije imale prošlost nezavisnu od ostatka državne celine. Sledstveno tome, Miljenko Miloš je nastavnim lekcijama davao ovakve naslove: *Hrvatska i Bosna i Hercegovina u sastavu socijalističke Jugoslavije (1948. – 1965.)*, *Hrvatska i BiH u razdoblju kriza i unutarnjih previranja (1965. – 1971.)*, *Hrvatska i BiH u razdoblju kriza i unutarnjih previranja (1971. – 1990.)*.² Upadljivo je, takodje, da je isti autor, iako je njegov udžbenik objavljen u Bosni i Hercegovini, dosledno pisao najpre o istoriji Hrvatske, kao matičnoj državi svih Hrvata, uključujući i bosansko-hercegovačke. Takvo je bilo i opredeljenje Hrvoja Matkovića, Bože Goluže i Ivica Šarca, trojice autora čiji je udžbenik, može se zaključiti, namenjen hrvatskoj deci u Bosni i Hercegovini.³ Sa srpske strane, Ranko Pejić je, nakon lekcije o završetku rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, posebnu nastavnu celinu posvetio nastanku Savezne republike Jugoslavije, separatizmu na Kosovu i intervenciji NATO pakta.⁴

Insistiranje na posebnosti Hrvatske ili Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj državi objašnjivo je potrebom da se istakne državnost bivših njenih republika, pri čemu je prošlost falsifikovana, uz zanemarivanje činjenice da su u vremenu nastanka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca državnost imale samo Srbija i Crna Gora. U udžbeniku Leonarda Valente, međjutim, može se pročitati i ovakav uvod u istoriju Bosne i Hercegovine u periodu socijalizma: „Obnovivši svoju državnost još u vihoru Drugog svjetskog rata, naša je zemlja ušla u avnojsku kovačnicu nove jugoslovenske države. Kao njezina federalna jedinica, Bosna i Hercegovina će u uskoro u novim društvenim, političkim i ekonomskim odnosima, temeljenim na komunizmu, izgubiti svoju državnost. Period socijalizma bit će period bosanskohercegovačkih napora za postizanjem ravnopravnosti s drugim republikama, dok će istovremeno BiH predstavljati vrelo industrijske Jugoslavije. Zajednička država će uskoro nakon Titove smrti koračati ka svome kraju. U novim

---

² M. Miloš, *Povijest novoga doba, Udžbenik povijesti za 8. razred osnovne škole*, Znanje, prvo izdanje za školsku 2006/2007, Mostar 2006.

³ H. Matković, B. Goluža, I. Šarac, *Povijest 8, Udžbenik za VIII. razred osnovne škole*, Školska naklada, Mostar 2003.

⁴ R. Pejić, *Istorija za IX razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo 2006.

demokratskim promjenama i višestranačkom političkom životu, BiH će potražiti svoju zaboravljenu državnost. I naći je!“⁵

O postojanju, sticanju, gubitku i ponovnom dobijanju državnosti, ali hrvatske, pisao je i Miljenko Miloš: „Od 1941. – 1945. *uspostavljanjem NDH*, vraćena je hrvatska državnost. Međutim Hrvatska se našla na strani fašističkih sila koje su izgubile rat, pa su se od svibnja 1945. Hrvati našli u sastavu komunističke Jugoslavije čekajući novu priliku za obnovu svoje državnosti“.⁶

I pored konstatacije o „čekanju nove prilike“, ovaj je autor, kao i mnogi drugi, svu krivicu i odgovornost za krize i ratove iz 90-ih godina našao na srpskoj strani, tvrdeći da su Hrvati u periodu jugoslovenske kraljevine „stalno“ bili izloženi „velikosrpskom hegemonizmu i centralizmu“, te da „nisu bili u ništa boljem položaju“ ni u „komunističkoj Jugoslaviji“.⁷

U svakom od pregledanih udžbenika pisano je o raspadu jugoslovenske države i manje ili više otvoreno postavljano pitanje glavnog krivca, ali su razlike u odgovorima i tumačenju čak i konkretnih događaja izuzetno velike, dosta često i suštinske. Pored toga, vidljivo je da ovom problemu nisu svi davali podjednako prostora, kao i da se deo autora uzdržavao od opširnijih prikaza događaja i njihovih analiza, ograničavajući izlaganje na najznačajnije činjenice. Leonard Valenta, na primer, nije pisao o toku rata ni u Hrvatskoj ni u Bosni i Hercegovini, prekidajući svoju priču kratkim informacijama o otcepljenju Slovenije i Hrvatske, referendumu u Bosni i Hercegovini i njenom međunarodnom priznanju.⁸

Iako su pojedini autori, iznoseći najznačajnije momente jugoslovenske krize, navodili dešavanja iz 60-ih godina, svi se slažu da je Ustav iz 1974. godine bio jedna od najznačajnijih prelomnica. Objašnjenja koja se daju razlozima nezadovoljstva ovim ustavnim promenama drastično se, pak, razlikuju. „Zahtevi za većom samostalnošću republika i stvaranje novih odnosa u federaciji našli su svoje mjesto u ustavnim amandmanima 1971. godine, odnosno u Ustavu iz 1974. godine“, rečeno je u udžbeniku Muhameda Ganibegovića. „Od tada taj Ustav postaje glavnom metom napada svih

---

⁵ L. Valenta, *Historija – Povijest za 8. razred osnovne škole*, str. 173.

⁶ M. Miloš, *Povijest novoga doba*, str. 192.

⁷ Isto.

⁸ L. Valenta, *Historija – Povijest za 8. razred osnovne škole*, str. 187.

unitarističkih i centralističkih snaga. Nakon Titove smrti 1980. godine ti napadi postali su sve otvoreniji i jači, pa se i otvoreno traži ukidanje Ustava iz 1974. godine, kao glavne prepreke ponovnom uspostavljanju velikosrpske hegemonije u Jugoslaviji⁹. U skladu sa preovladjujućim mišljenjem srpske nacije o karakteru Ustava iz 1974. godine, Ranko Pejić je odeljku o tom pitanju dao naslov *Dezintegracija Srbije*, naglašavajući da joj je ovim ustavnim izmenama naneta „velika šteta“ sa teškim posledicama: „Odvojene su pokrajine Vojvodina i Kosovo, koje su postale države u državi. Pokrajine su imale predsjedništvo, izvršno vijeće, ustavni sud i ostale državne institucije. Srbija nije imala, osim resora narodne odbrane, nikakva ovlašćenja u pokrajinama. Skupština Srbije nije mogla donositi odluke bez saglasnosti pokrajina. Pokrajine, međutim, nisu morale tražiti saglasnost Srbije. U svim organima vlasti Srbije bili su predstavnici pokrajina, koji su mogli uticati na kreiranje politike. Srbija nije imala svoje predstavnike u organima vlasti pokrajina. Ovakvo stanje su pokrajinska rukovodstva koristila za svoje ciljeve. Državnost republika i pokrajina kočila je normalno funkcionisanje saveznih institucija, što je podsticalo razbijanje jugoslovenske federacije.

U obje pokrajine djelovali su separatisti i autonomaši. Srpski narod na Kosovu našao se u veoma teškoj situaciji. Šiptarski separatisti i nacionalisti javno su tražili Kosovo-republiku i njeno pripajanje Albaniji. Stalno je vršen pritisak na Srbe i Crnogorce da se iseljavaju ili da u bescenje prodaju svoju imovinu. Na srpska imanja naseljavani su emigranti iz Albanije koji nikad nisu primili jugoslovensko državljanstvo¹⁰.

Navedeni razlozi uticali su, po mišljenju autora, na promenu ustava u Srbiji, koja je septembra 1989. godine postala „država svih gradjana“, izjednačivši se u pravima sa ostalim republikama. Uskraćivanje državnog suvereniteta pokrajinama rezultiralo je, međutim, agresivnijim delovanjem „albanskih separatista“ i jačanjem pritiska na Srbe i Crnogorce, kako bi se njihovim iseljavanjem stvorilo etnički čisto Kosovo.¹¹

Dok je, prema tome, za Ranka Pejića, ukidanje državnosti pokrajina predstavljalo ispravljanje ustavnih nedoslednosti u asimetričnoj jugoslovenskoj federaciji, za većinu drugih autora, hrvatske i bošnjačke nacionalnosti, ovaj je događaj bio jasna potvrda

---

⁹ M. Ganibegović, *Historija – Povijest za 8. razred osnovne škole*, IP „Svjetlost“, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo 2003, str. 124.

¹⁰ R. Pejić, *Istorija za IX razred osnovne škole*, str. 229.

¹¹ Isto, str. 229-230.

„velikosrpskih“ hegemonističkih i centralističkih nastojanja. Čak i više od toga, jer je, prema takvim tumačenjima, Srbija bila ta koja je prva od jugoslovenskih republika narušila postojeću ustavnost.

Po rečima Hrvoja Matkovića i njegovih saradnika, „velikosrpska politika“ sve više je dolazila do izražaja. „Srpsko komunističko vodstvo nastojalo je ojačati centralizam u SFRJ kako bi se lakše ostvarivala velikosrpska prevlast, a to je izazvalo nezadovoljstvo i otpor ostalih republika. Potkraj 80-ih godina srpski komunisti sa *Slobodanom Miloševićem* na čelu prišli su ostvarenju potpune velikosrpske prevlasti u cijeloj državi. Najprije su 1988. *ukinuli* autonomiju Kosova i Vojvodine narušivši time ustavno ustrojstvo države“.¹² Istovetno objašnjenje razloga za ustavnu promenu u Srbiji i nastalih posledica, gotovo identičnim rečima, dao je Miljenko Miloš, čiji je udžbenik i inače pisan po ugledu na ovaj prethodni i iz koga su preuzimani čitavi odeljci.¹³ Na istom tragu razmišljanja bili su i drugi autori, tvrdeći da je centar nacionalističkih nemira bio u Srbiji i da su komunisti iz Srbije, predvođeni Slobodanom Miloševićem, težeći nacionalnoj i političkoj dominaciji, započeli rušenje Jugoslavije nasilnim ukidanjem autonomije Kosova.¹⁴

Istakavši da je nacionalizam jugoslovenskih naroda „otvoreno bio izražen u odnosima Srba i Albanaca u Autonomnoj pokrajini Kosovo“, Leonard Valenta se složio sa značajem događanja na ovom prostoru, ali je problem nacionalizma uočio i kod drugih naroda, a ne samo kod Srba. U tom kontekstu učenike je upoznao sa citiranim mišljenjima Raifa Dizdarevića i Andrije Krešića. Prema prvom, „stanjem na Kosovu su se koristili, i to obilato, i svi drugi nacionalizmi u Jugoslaviji“; prema drugom, „stihija nacionalizma nije provalila iz naroda. Pandorinu kutiju naroda otvorio je vladajući *Corpus politicum* (političko tijelo)“. Slažući se sa ovim savremeniciima jugoslovenske krize, sam je zaključivao kako su političke stranke, osnovane krajem 80-ih i početkom 90-ih godina „nastupale uglavnom nacionalistički“, ispoljavajući „jasnu težnju za otcjepljenje pojedinih republika iz sastava Jugoslavije“. Zbog toga su, smatrao je, nužne demokratske promene „bile ispunjene velikom dozom nacionalizma“.¹⁵

---

¹² H. Matković, B. Goluža, I. Šarac, *Povijest* 8, str. 118.

¹³ M. Miloš, *Povijest novoga doba*, str. 189.

¹⁴ Z. Šehić, Z. Marčić-Matošević, *Historija, Istorija, Povijest, Udžbenik za 8. razred osnovne škole*, Sarajevo Publishing, Sarajevo 2003, str. 128; H. Hadžiabdić, E. Dervišagić, A. Mulić, V. Mehić, *Historija, Istorija, Povijest*, 8, Bosanska knjiga, Tuzla 2007, str. 139.

¹⁵ L. Valenta, *Historija – Povijest za 8. razred osnovne škole*, str. 186.

Podjednako umereno ovaj autor je protumačio i 14. kongres Saveza komunista Jugoslavije sa samog početka 1990. godine, još jedan od onih nekoliko događaja koje su „svedoci istorije“ i istoričari smatrali „početkom kraja“: „Pokušaji balansiranja snaga među republikama i njihova veća samostalnost u odnosu na centralnu vlast nisu naišli na dobar odziv. To je bio razlog da predstavnici Slovenije, a ubrzo zatim i Hrvatske, napuste Kongres. Bio je to slom Partije i početak raspada države“.¹⁶

Hrvoje Matković, njegovi saradnici i Miljenko Miloš smatrali su, međutim, da je vanredni januarski kongres SKJ bio, nakon ustavne promene u Srbiji, samo još jedan pokušaj Slobodana Miloševića i „srpskih komunista“ da preuzmu kontrolu nad „Partijom“.¹⁷ Nastojeći da „pod svaku cijenu“ ojača „centralizam u Jugoslaviji kako bi ostvarila svoje hegemonističke velikosrpske interese... velikosrpska je politika svakim danom postajala sve agresivnija, što je stvaralo napetost u cijeloj zemlji. Rasplet se očekivao na 14. izvanrednom kongresu SKJ u diječnju 1990. godine u Beogradu, ali taj kongres nije završio s radom niti je izabrano novo partijsko rukovodstvo. Zbog izrazite velikosrpske prevlasti i tendencija u radu kongresa, delegacije iz Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine napustile su kongres, što je značilo *raspad Saveza komunista Jugoslavije* (SKJ), pa samim tim i nastavak urušavanja i *početak raspada SFRJ*“.¹⁸

Početak višestranačkog političkog života takodje je različito obrazlagan. Po mišljenju Ranka Pejića, koji nije pominjao neuspeli 14. kongres SKJ, novostvorena Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) imala je „oznake nacionalističke stranke“, temeljeći svoj program na secesiji. S druge strane, Srpska demokratska stranka osnovana je radi zaštite nacionalnih i ljudskih prava Srba u Hrvatskoj.¹⁹ Sasvim suprotno tome, grupa autora na čelu sa Hrvojem Matkovićem govorila je o procesu demokratizacije u većem delu jugoslovenske države, naglašavajući dugotrajnost komunističkog opredeljenja Srbije i Crne Gore: „Demokratizacija zemlje, uvodjenje višestranačja i tržišno privredjivanje više se nisu mogli zaustaviti. Ubrzano su se osnivale nove političke stranke, a od proljeća do kraja 1990. u svim su republikama održani *višestranački izbori*. U Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i

---

¹⁶ Isto.

¹⁷ H. Matković, B. Goloža, I. Šarac, *Povijest* 8, str. 118.

¹⁸ M. Miloš, *Povijest novoga doba*, str. 189.

¹⁹ R. Pejić, *Istorija za IX razred osnovnih škola*, str. 230.

Hercegovini te Makedoniji pobijedile su nekomunističke stranke, a u Srbiji i Crnoj Gori, nastupajući pod socijalističkim nazivom, pobijedili su komunisti“.²⁰

Identično objašnjenje, preuzimajući cele formulacije i delove rečenica, izneo je i Miljenko Miloš,²¹ čiji je udžbenik najradikalniji u pogledu upotrebljene terminologije i težine korišćenih izraza. Mnogo puta ponovljene kovanice sa predznakom „velikosrpski“ podsećaju na rečnik Komunističke partije Jugoslavije u medjuratnom razdoblju, što na izvestan način potvrđuje održivost boljševičkih pogleda na medjunacionalne odnose i političku stvarnost jugoslovenske države, a potom i stavova desničarske, frankovačke i ustaške političke opozicije. Tako se i u ovom udžbeniku može bezbroj puta pročitati: velikosrpska politika, velikosrpska hegemonija, velikosrpski planovi, velikosrpske težnje, velikosrpski stavovi i slično. Istovremeno, prepoznatljive su i stare optužbe, poput onih o Jugoslaviji kao veštačkoj tvorevini ili da se pod imenom Jugoslavije želela stvoriti „Velika Srbija“. U delu teksta u kome se iznose ratna dešavanja nalaze se i teži izrazi: srbočetnički agresor, srbočetnička pobuna, srbočetničke snage, srbočetnička agresija, srbočetnička armada, srbočetničke postrojbe...²²

Ova dva udžbenika slažu se u suštini sa celokupnim vidjenjem i tumačenjem rata na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Dve bivše jugoslovenske pokrajine predstavljene su kao nedužne žrtve srpske agresije, kako sa tih prostora tako i iz Srbije, koje su, uprkos vojnoj nadmoći Slobodana Miloševića i velikosrpskih vojnih formacija, uspele da oslobode svoje etničke krajeve. Za razliku od tog odbrambenog stava, proisteklog iz slobodarskih težnji za nacionalnom samostalnošću i demokratizacijom, Srbija je težila teritorijalnom osvajanju. U tom kontekstu negirane su bilo kakve separatističke tendencije u stvaranju Hrvatske zajednice Herceg Bosne, a hrvatsko-muslimanski ratni sukob iz 1993. godine istican je kao nepotrebna svadja bliskih strana, koja je odgovarala srpskom političkom i vojnom rukovodstvu i njegovoj „imperijalnoj logici“. Pominjanje hrvatsko-muslimanskog rata sa kulminacijom iz 1993. godine istovremeno je jedino pitanje povodom koga se pomalo posredno i vrlo šturo priznaje masovno činenje zločina. „Svaka od zaraćenih strana htjela je zauzeti što više teritorija za sebe“, rečeno je u udžbeniku Hrvoja Matkovića i njegovih saradnika, „i nakon toga (što je posebno brutalna karakteristika ovoga rata)

---

²⁰ H. Matković, B. Goluža, I. Šarac, *Povijest* 8, str. 118.

²¹ M. Miloš, *Povijest novoga doba*, str. 189.

²² Isto, str. 198-207.

posve ga 'etnički očistiti' od pripadnika drugoga (i trećega) naroda. Pri tome su opet stradali najviše civili²³. Još jednom, ovo se ponavlja i u udžbeniku Miljenka Miloša, koji – govoreći o hrvatsko-muslimanskom ratu – naglašava da su Srbi „prvi i pravi agresor na BiH“, a povodom stradanja civila dodaje i sledeće: „Rat je poprimio neslućene razmjere i po svojoj brutalnosti, a posebno prema civilnome stanovništvu, bio jedan od najkrvavijih i najbrutalnijih ratova u povijesti čovječanstva. Provodilo se međusobno uništavanje sukobljenih naroda i stvarana su etnički čista državno-politička područja. Uništavana su i razarana čitava sela i gradovi, prometnice, kulturni i vjerski objekti, spomenici i svi drugi tragovi prošlosti i nacionalnoga identiteta triju naroda. Takav način ratovanja prouzročio je i veliki broj prognanika i izbjeglica, pa je, prema nekim statistikama, oko 60% stanovništva BiH tijekom rata napustilo svoje domove“²⁴. Prateći taj problem, oba udžbenika navode podatak o 700.000 prognanika i izbeglica, pogodjenih „agresorskim razaranjima“ i „nečovječnim postupcima četnika“, koji su utočište i pomoć našli u Hrvatskoj.²⁵ Ni u jednom od njih, međutim, ne spominje se stradanje proteranog i izbeglog srpskog stanovništva, za koje se tvrdi da se u obe republike pobunilo pod uticajem Slobodana Miloševića, propagande iz Beograda i stalnih velikosrpskih tendencija za političkom i nacionalnom hegemonijom. O izgonu Srba iz Hrvatske ne govori se ni u delovima nastavnih lekcija o vojnim operacijama „Bljesak“ i „Oluja“ iz 1995. godine, kada su se uglavnom iselili svi preostali Srbi iz Hrvatske. Umesto toga, slavi se vojna pobjeda, saradnja sa formacijama bosanskohercegovačkih Bošnjaka i prodor na teritoriju Bosanske krajine. Vojna pomoć NATO-a takodje je prećutana.²⁶

Govoreći o zločinima počinjenim nad civilima, i Muhamed Ganibegović je pisao isključivo o stradanju Hrvata i Bošnjaka, suočenih sa „dugo pripremanom i prikrivanom agresijom na Bosnu i Hercegovinu“: „U svim dijelovima Bosne i Hercegovine, gdje je sa svojim kasarnama i već ranije zauzetim položajima bila stacionirana Jugoslovenska narodna armija, uz veliku pomoć domaćih terorističkih formacija, Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine i plaćenika iz Srbije, Crne Gore, Rumunije Rusije i drugih dijelova svijeta, počinju bombardiranja i uništavanja gradova i sela, a potom masovno

---

²³ H. Matković, B. Goluža, I. Šarac, *Povijest 8*, str. 125.

²⁴ M. Miloš, *Povijest novoga doba*, str. 206.

²⁵ Isto, str. 202; H. Matković, B. Goluža, I. Šarac, *Povijest 8*, str. 128.

²⁶ Isto, str. 128; M. Miloš, *Povijest novoga doba*, str. 202.

ubijanje, pljačkanje i protjerivanje stanovništva. Civilno stanovništvo bez ikakvog razloga, od najmladjih do najstarijih odvodi se u zatvore gdje su mučeni i tučeni a potom odvođeni i u koncentracione logore širom Bosne i Hercegovine, koji su već ranije pripremljeni. Dio logoraša odvođen je u koncentracione logore u Srbiji i Crnoj Gori, gdje su morali raditi najteže poslove po aleksinačkim i kolubarskim rudnicima.

Za ostvarivanje plana 'Velike Srbije' uništeno je sve što nije srpsko...²⁷

Ukratko izlažući tok rata u Hrvatskoj, Ranko Pejić piše, pak, jedino o egzodusu Srba iz Hrvatske u vreme sprovođenja „Bljeska“ i „Oluje“, uz isticanje blagonaklonosti međunarodne zajednice. „Hrvatske oružane snage su prilikom ovog napada ubile na hiljade srpskih žena, djece i staraca. Na stotine hiljada Srba protjerano je sa vjekovnih ognjišta. Hrvatski avioni i artiljerija gadjali su kolone izbjeglica koji su bježali u Srbiju. NATO pakt nije osudio ove nasilničke operacije već ih je podržavao i vojnički pomagao“.²⁸ Vrednujući pri tome bujanje nacionalizma u jugoslovenskoj državi, karakter otcepljenja njenih republika i ratnu tragediju, isti autor se uglavnom zadržavao na opšte poznatim i proverljivim činjenicama, ne upotrebljavajući izraze jače od *separatizam* ili *secesionizam*. U isto vreme, on je medju retkima koji pominju da Srbi u februaru 1992. godine uglavnom nisu glasali na referendumu na kome je doneta odluka o izdvajanju Bosne i Hercegovine iz sastava Jugoslavije. Prema njegovoj tvrdnji, za ovakvo rešenje krize izjasnila se „relativna većina hrvatskih i muslimanskih glasača“.²⁹

Nasuprot njemu, Leonard Valenta je, ne otvarajući pitanje nacionalne pripadnosti, naveo da je na referendum izašlo 63,4% od ukupnog broja glasača u Bosni i Hercegovini, te da se od tog procenta 98% izjasnilo za njenu nezavisnost, suverenost i celovitost.³⁰ Na sličan način postupio je i Miljenko Miloš, istakavši kako je za samostalnu državu Bosnu i Hercegovinu glasalo 99% izašlih gradjana, koje on naziva „bosanskohercegovačkim narodom“.³¹

I tako, čini se da je u analiziranim udžbenicima najteže pronaći dodirne tačke, odnosno tumačenja zajedničke prošlosti u kojima se autori različite nacionalne pripadnosti

---

²⁷ M. Ganibegović, *Historija – Povijest za 8. razred osnovne škole*, str. 125-126.

²⁸ R. Pejić, *Istorija za IX razred osnovne škole*, str. 231.

²⁹ Isto, str. 232.

³⁰ L. Valenta, *Historija – Povijest za 8. razred osnovne škole*, str. 187.

³¹ M. Miloš, *Povijest novoga doba*, str. 204.

slažu. Štaviše, izuzev nepobitnih činjenica, kao što su, na primer, datumi dešavanja pojedinih događaja, sve ostalo podložno je drugačijim pogledima.

R e z i m e

I pored opreza mnogih istoričara, ubedjenih u neophodnost sticanja pouzdanijih naučnih znanja o raspadu jugoslovenske države pre nego što ovaj problem postane tema udžbeničke literature, o njemu se poslednjih godina, pa i decenija, uveliko pisalo u nastavnim materijalima. Istovremeno, može se tvrditi da je broj udžbenika u kome su tumačeni nestanak Jugoslavije i ratovi koji su ga pratili danas toliki da je radi njihove analize neophodno najpre sačiniti detaljnu bibliografiju. Bez tog potpunog uvida svaki pokušaj historiografskog sagledavanja ograničen je na utvrđivanje pravaca istraživanja, identifikovanje najčešćih tema i iznošenje najupečatljivijih utisaka. Svesni ovih metodoloških prepreka, u ovom smo radu izneli nekoliko zapažanja stečenih prilikom čitanja više udžbenika nastalih u Bosni i Hercegovini posle 2000. godine. Jedini, pak, zaključak koji se pri tome nametnuo je da se njihovi autori lako prepoznaju po nacionalnoj pripadnosti, te da se, izuzev u nepobitnoj faktografiji, ne slažu ni u jednom tumačenju jugoslovenske stvarnosti s kraja 80-ih i u prvoj polovini 90-ih godina. Ovo, međjutim, ne znači da se korišćenjem postojeće naučne literature ne mogu utvrditi kako svesna prećutkivanja, tako i brojni falsifikati zajedničke prošlost. Istovremeno, temeljitu naučnu raspravu zahtevaju mnoga sporna mesta, medju kojima je i zapitanost nad neophodnim sadržajem udžbenika istorije.